

GESCHIEDENIS VAN DE INSTELLING

Sint Pietersgasthuis

Organisatie

In een oorkonde van 1391 is sprake van een nieuw gasthuis gelegen buiten de stadsmuur bij het Spui, waarin een vicarie wordt gesticht door Lysbet Nenninck en Steven Louwen¹. Een vicarie is een altaar in een kerk waar op gezette tijden door een priester of vicaris een mis wordt gelezen, meestal voor het zielenheil van een overledene. De stichter van de vicarie bestemde daar bepaalde vaste inkomsten voor. Twee jaar later werd deze stichting geformaliseerd door het stadsbestuur, waarbij de vicarie en het gasthuis onder bescherming werden gesteld door het bestuur, en het kapittel van de Sint Joriskerk als (enige) parochiekerk in de stad. Deze oorkonde kunnen we als stichtingsakte van het Sint Pietersgasthuis beschouwen². De akte werd bekrachtigd door bisschop Floris van Wevelichoven³. In de eerste akte is dus slechts sprake van een vicariestichting. In de tweede wordt deze stichting door het stadsbestuur bekrachtigd waarbij deze vicarie en gasthuis ten behoeve van de arme zieken onder haar bescherming stelt. Later – in ieder geval sinds 1441 – werd de naam Sint Peters of Pieters gasthuis gebruikt⁴.

De akte van 1404, meestal als stichtingsakte beschouwd, moeten we dan zien als een overeenkomst waarin de relatie met het stadsbestuur nader werd geregeld⁵. Hieruit blijkt nog eens hoezeer het stadsbestuur waarde hechtte aan opvang en verpleging van armlastige bedlegerige zieken. Een broederschap werd belast met de zorg voor de zieken en het beheer van de goederen. Die broederschap bestond al want het zijn de broeders die om deze akte hebben verzocht. Twee gasthuismeesters werden belast met het dagelijkse bestuur. Vergaderingen werden bijeengeroepen door de gasthuismeesters en bij het afhoren van de rekening⁶. Bij de verkiezingen van nieuwe gasthuismeesters waren er maaltijden met de schout, beide burgemeesters en secretaris. In 1619 werd bepaald dat er geen nieuwe broeders aangesteld zouden worden zonder goedkeuring door het stadsbestuur. Sinds 1622 werden kandidaten van ‘gereformeerde religie’ door het stadsbestuur gekozen. Volgens een bepaling in 1634 zou men hiermee doorgaan tot het aantal ‘gereformeerden’ en rooms-katholieken gelijk was⁷.

De twee gasthuismeesters waren dus volgens de stichtingsoorkonde belast met het toezicht op de dagelijkse gang van zaken: de opname van zieken en de dagelijkse en wekelijkse uitgaven. Ze bleven twee jaar in functie, waarbij ieder jaar één aftrad en één nieuwe werd gekozen. Een rentmeester, later penningmeester genoemd, was belast met het financiële beheer⁸. Volgens de fundatiebrief werd twee keer per jaar de rekening afgehoord. Conform de middeleeuwse traditie vonden er maaltijden plaats bij speciale gelegenheden⁹, zoals het afhoren van de rekening en de verkiezing van de gasthuismeesters. Hierbij waren ook leden van het stadsbestuur aanwezig zoals schout,

---

¹ Kapittel Sint Joris inv nr 1 fo 87v-88r. Van Rootselaar I, p. 438-441

² Van Kalveen, 1981, p. 113. Kapittel Sint Joris inv nr 1 fo 78v-79v. Van Bommel I 314, Van Rootselaar I 442.

³ Kapittel Sint Joris invnr 1 fo 80.

⁴ Inv nr 1059.

⁵ Inv nr 1257. Van Bommel I p.315-318.

⁶ Inv nr 10.

⁷ Inv nr 9.

⁸ Inv nr 5, resolutieboek 1711-1821.

⁹ Inv nr 10.

burgemeesters, en stadssecretaris. De interne leiding van het gasthuis berustte bij een vader en een moeder ¹⁰, bijgestaan door dienstmeiden.

Taken

In het gasthuis mochten alleen worden opgenomen arme bedlegerige zieken die in de toekomst niet meer voor zichzelf konden zorgen. Kinderen, krankzinnigen en melaatsen werden vanwege het risico op ongelukken en besmetting hiervan uitgesloten. Goederen binnen de stadsvrijheid vervielen bij overlijden aan het gasthuis ¹¹. Veel gelovigen lieten bij testament geld of goederen na om een of meer bedsteden te bekostigen voor een zieke. Uitdrukkelijk uitgesloten werden zogenaamde kostkopers. Mensen die tegen betaling een plaatsje in het gasthuis kochten om hun oude dag door te brengen, een bejaardenhuis *avant la lettre*. Van het einde van de vijftiende eeuw dateert echter een oorkonde waarin een dergelijke overeenkomst is vastgelegd ¹². Later vinden we deze overeenkomsten veelvuldig terug in het archief. Meestal werden de bezittingen of een deel daarvan vermaakt aan het gasthuis. Het aantal bewoners, mannen en vrouwen, schommelde nogal maar lag meestal tussen de twintig en dertig ¹³. Hun bewegingsvrijheid was behoorlijk beperkt. Ze mochten geen ander handwerk doen dan het voorgeschrevene. Er was een afzonderlijke mannen- en vrouwenzaal en bezoek over en weer was verboden. Buiten moesten ze in de directe omgeving van het gasthuis blijven ¹⁴. Bezoek aan herbergen was verboden en 's avonds moesten de gastelingen om acht uur binnen zijn. Ook in het begin van de twintigste eeuw was dit nog zo ¹⁵. Een aparte taak waarmee het bestuur was belast bestond uit de proven of uitdelingen van voedsel, binnen het gasthuis, maar soms ook daarbuiten, bijvoorbeeld in de Sint Joriskerk.

Eigendommen

De basis voor deze taken, huisvesting en uitdelingen, werd gevormd door de schenkingen, in de regel bij testament gedaan voor het zielenheil van de schenkers en zijn of haar familie, waardoor op den duur een uitgebreid goederenbezit of vermogen ontstond. Vaak werd er een garantiestelling opgenomen: bij verzuim verviel de schenking aan een andere instelling zoals de Armen de Poth of de Sint Joriskerk, eerst eenmalig (inkomsten daaruit dat jaar) later definitief. Verder vielen de goederen van de overleden bewoners binnen de stad en stadsvrijheid aan het gasthuis ¹⁶. Overzichten van het bezit aan onroerende goederen vinden we in het cartularium, een verzameling afschriften van de transportakten, met een inhoudsopgave voorin, uit de zestiende eeuw ¹⁷, een kaartboek uit 1651 ¹⁸ en twee inventarissen ¹⁹ van akten 'in de kasse bij de brieven' uit 1627 en 1718. De nummering in de laatste inventaris komt overeen met de dorsale nummers op de akten betreffende onroerende goederen.

In 1398 werd aan het gasthuis via Rutger van den Doem overgedragen een huis bij het Spui naast het gasthuis. De akte is bevestigd geweest aan een akte uit 1389. In deze eerdere akte is het perceel

---

¹⁰ Invnr 10. Van der Leeuw, p. 20.

¹¹ Inv nr 10.

¹² Inv nr 1204.

¹³ Donselaar, p. 20.

¹⁴ Inv nr 10

¹⁵ Inv nr 860.

¹⁶ Inv nr 10 fo3v.

¹⁷ Inv nr 849.

¹⁸ Inv nr 850.

¹⁹ Inv nr 9.

gelegen naast dat van Ricout Steenwerper²⁰. Met andere woorden het gasthuis is gebouwd op het perceel dat in 1389 nog eigendom was van Ricout Steenwerper. Dit was de twee uitbreiding het gasthuis(terrein) omdat in 1396 al een hofstede bij het Spui aan het gasthuis (weer via Rutger van den Doem) was overgedragen²¹. Deze percelen vormden de kern van het gasthuisterrein tussen het Kleine Spui, stadsmuur (nu Plantsoen-Noord), Achter Davidshof en Westsingel. Rond 1500 werd de nog bestaande kapel gebouwd. Van 1535 dateert het hoofdgebouw met de nog bestaande mannenzaal. Een steen met het jaartal 1625 wijst op een uitbreiding in dat jaar.

De rest van het goederenbezit binnen de stad, stadsvrijheid (het rechtsgebied van de stad buiten de stadsmuren) en daarbuiten kwam tot stand door schenkingen bij testament en aankopen. In de stadsvrijheid lag een groot complex grond, op een zeventiende eeuwse kaart aangeduid als Metgensbleek-Oudenhage, later als 'gasthuislanden' waaraan de naam Gasthuislaan nog herinnert. Een belangrijke concentratie lag ook buiten de Koppelpoort tussen Eem en Oude Eem. Buiten de stadsvrijheid lagen belangrijke concentraties in Hoogland, Bunschoten en Leusden.

Lazarushuis

In de oorkonde van 1404 voor het Sint Pietersgasthuis werd bepaald dat vanwege het besmettingsgevaar geen melaatsen in dat gasthuis mochten worden opgenomen. Daarom werd een apart melaatsengasthuis of Lazarushuis gesticht buiten de Kamppoort bij de Hogeweg. In 1416 moet er al een speciaal melaatsengasthuis geweest zijn omdat in een oorkonde uit dat jaar sprake is van 'Lazarusen' die op de stadsmeeit wonen (het gebied buiten de Kamppoort tussen de Hogeweg en de Groene Steeg)²². In 1435 werd dit Lazarushuis in zijn rechten bevestigd door de bisschop van Utrecht, Rudolf van Diepholt²³. Hierin is ook sprake van een kapel.

Incidenteel zijn vanaf 1430 uit akten namen bekend van personen die namens het gasthuis optreden²⁴. Van Kalveen veronderstelt op grond van een akte uit 1450²⁵ dat een van de broeders van het Sint Pieters gasthuis als gasthuismeester namens het Lazarushuis optrad²⁶. Vanaf 1523 is er sprake van huismeesters²⁷. De twee huismeesters hadden het dagelijks bestuur, ieder jaar tradt er één af en werd vervangen door een nieuwe²⁸. In het oudste rekeningboek bevindt zich voorin een lijst van huismeesters over de periode 1532-1582. Stukken betreffende het Lazarushuis werden in de kast bij het archief van het Sint Pietersgasthuis bewaard²⁹. In dit laatste stuk is ook sprake van een maaltijd van de gasthuisbroeders bij het afhoren van de 'melaten reeckening'. Er was dus een nauwe relatie tussen het Sint Pietersgasthuis en het Lazarushuis.

In een ordonnantie van 1559 werd de verhouding met het stadsbestuur vastgelegd³⁰. De ordonnantie is op verzoek van de gasthuisbroeders op het Spui en de huismeesters opgesteld, waarmee nog eens de hechte relatie tussen stadsbestuur, Gasthuis en Lazarushuis wordt aangegeven. Om besmetting tegen te gaan werd het contact tussen de melaatsen en de stadsbewoners zoveel mogelijk tegen gegaan. Alleen op bepaalde tijden mochten melaatsen in de stad komen bedelen, herkenbaar aan hun klepper

---

²⁰ Inv nrs 1053, 1055.

²¹ Inv nr 1258. Van Kalveen 1981, p. 107-109.

²² Inv nr 1212.

²³ Inv nr 245.

²⁴ Inv nr 1035.

²⁵ Inv nr 1214.

²⁶ Inv nr Van Kalveen, 1983, p. 14.

²⁷ Inv nr 1221.

²⁸ Van Kalveen, 1983, p. 14.

²⁹ Inv nr 255, ordonnantie van 1559 en inv nr 10.

³⁰ Inv nr 255.

en kleding. Overige contacten waren verboden. De huishouding werd gevoerd door de vader en de moeder, onder toezicht van de huismeesters. Na de reformatie (1579-1580) konden leden van katholieke families – net als bij het Sint Pietersgasthuis en de Armen de Poth - nog bestuurlijke functies bekleden ³¹. In 1641 besloot het stadsbestuur tot opheffing van het Lazarushuis ³². De laatste rekening loopt over 1639-1640. De laatste drie bewoners verhuisden naar twee huisjes Achter Davidshof vlakbij het Gasthuis. Het gebouw werd verhuurd. In 1667 werd er een tabaksschuur achter geplaatst ³³. Die tabaksschuur is op een plaat van Van Liender te zien. In 1804 werd het gebouw verkocht en in 1858 door brand verwoest ³⁴.

Het goederenbezit van het Lazarushuis was beperkt. Op de eerste plaats was er het terrein waarop het gasthuis en de kapel stonden met nabije percelen buiten de Kamppoort aan de Hogeweg, in de stad (Spui, de Kamp), buiten de Bloemendalse poort op de Eng, en verder weg de Duist, de Haar en Nederzeldert.

Bloklands- of Sacramentsgasthuis

Stichting

Dit gasthuis dankt zijn bestaan aan het testament van de vooraanstaande burger en bestuurder Wouter van Blokland en zijn vrouw Johanna Pieck van 3 september 1573. Wouter bekleedde tussen 1543 en 1568 diverse functies in het stadsbestuur ³⁵. Zij vermaakten hun huis aan de Langestraat met de rest van hun bezittingen aan een daarin te stichten gasthuis, het H.Sacramentsgasthuis genaamd ³⁶. Johanna bekrachtigde dit nog eens op 12 januari 1574 na het overlijden van haar man ³⁷. Zij stelde het huis al open na de dood van haar man ³⁸. Zij zelf overleed in 1582 ³⁹. Het testament was onduidelijk zoals blijkt uit getuigenverklaringen over de strekking ervan in 1574 ⁴⁰. Tussen Marten van Blokland en zijn erfgenamen enerzijds en de executeurs en het stadsbestuur anderzijds werd een proces gevoerd tussen 1583 en 1611 ⁴¹. Aangezien beide partijen ontevreden waren over het vonnis kwam het tot een schikking in 1612. De erfgenamen van Marten van Blokland werden volledig erfgenaam, maar moesten wel 600 gulden jaarlijks uit het testament aan het gasthuis betalen. Dit laatste werd afgekocht met een som ineens van 6000 gulden ⁴².

Organisatie

Johanna Pieck voerde waarschijnlijk het beheer over het gasthuis tot aan haar dood in 1582. Uit dat jaar dateert de eerste jaarrekening, opgemaakt door de executeur Pieter Ruysch. Uit de rekening over 1583 blijkt dat de verpleging in handen was van een ‘overmaagd’ of moeder en een ‘ondermaagd’. Pas in 1629 kwam er een reglement voor een broederschap van zes mannen en zes vrouwen en wat meer duidelijkheid over het beheer van het gasthuis, goedgekeurd door het stadsbestuur ⁴³. Ook

---

³¹ Van Kalveen, 1983, p. 32.

³² Inv nr246.

³³ Inv nr 250.

³⁴ Hovy, p. 80.

³⁵ Hormann, p. 5.

³⁶ Inv nr267.

³⁷ Inv nr1402.

³⁸ Inv nr 1227, 3 november 1575: Het Sacramentsgasthuis dat thans in haar huis gevestigd is.

³⁹ Inv nr 270.

⁴⁰ Inv nr269.

⁴¹ Inv nr 271.

⁴² Van der Leeuw, p. 64-69. Donselaar p. 37-38.

⁴³ Inv nr272.

hieruit blijkt het strakke toezicht van het stadsbestuur. De zes mannen en vrouwen werden regenten en regentessen genoemd, ze waren afkomstig uit de gegoede burgerij en hadden familiebanden met leden met het stadsbestuur ⁴⁴. De bewoners van het gasthuis werden gastelingen of aalmoezeniers genoemd ⁴⁵. De enige proven of uitdelingen waren de proven waarover sprake is in het testament uit 1573. Die zullen de komst van de reformatie in Amersfoort in 1579 niet hebben overleefd. Het gasthuis is blijven bestaan tot 1794 toen de laatste bewoners in het Sint Pietersgasthuis werden ondergebracht in verband met inkwartiering van Engelse troepen ⁴⁶. Het gasthuis werd opgeheven en samengevoegd met het Sint Pietersgasthuis in 1804.

Eigendommen

Het gasthuis stond, zoals boven al vermeld, in de Langestraat tussen de Nieuwstraat en Stovestraat (huidige nummer 87), waar het tot de opheffing zou blijven ⁴⁷. De familie Van Blokland stamde oorspronkelijk uit de Alblasserwaard en is genoemd naar de plaats (Laag)Blokland. Breunis van Blokland, stichter van de vicarie (zie hieronder), werd in 1468 beleend met de heerlijkheid Laag-Blokland, na zijn dood in 1503 zijn dochter Agniese en na haar overlijden haar zoon Wouter ⁴⁸. Breunis, sinds 1466 burger van de stad Amersfoort, bekleedde functies in het stadsbestuur tussen 1470 en 1491 (o.a. schout) ⁴⁹. Ook de familie Pieck kwam uit de Alblasserwaard en had bezittingen in Giessen Nieuwkerk. Al deze bezittingen zijn volgens de regeling inzake het testament in 1612 aan de nakomelingen van Marten van Blokland toegefallen. Van de renten kwam volgens het vonnis de helft aan het Bloklandsgasthuis ⁵⁰. Waarschijnlijk zijn zo ook de bezittingen te Mechelen uit beeld verdwenen, misschien al eerder. Het is trouwens ook onduidelijk hoe deze goederen deel uit zijn gaan maken van de familiebezittingen. Van de huizen en de grond gingen alleen het gasthuis en de in 1575 door Johanna aangekochte hof buiten de Sint Andriespoort naar het gasthuis ⁵¹. De andere bezittingen van het gasthuis onder Bunschoten, de Buijser, aan de Lageweg en de Liendertseweg zijn later aangekocht. Al deze bezittingen gingen in 1804 over naar het gecombineerde Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis.

Bloklandsvicarie

Uit 1507 dateert de stichtingsakte van een vicarie door Breunis van Blokland in de Sint Joriskerk, gewijd aan de H. Driekoningen, met bekrachtiging door de bisschop van Utrecht, Frederik van Baden ⁵². Dit moet de bevestiging van een bestaande vicarie zijn geweest omdat in 1498 al sprake is van de overdracht van een jaarlijkse rente van 5 postulaatgulden ten behoeve van de door Breunis gestichte vicarie in de Sint Joriskerk ⁵³. Bovendien was Breunis toen al overleden.

Gecombineerd Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis

---

⁴⁴ Donselaar, p. 39.

⁴⁵ Inv nr372.

⁴⁶ Van der Leeuw, p. 91. Donselaar, p. 42.

⁴⁷ In 1821 werd het gasthuis verkocht door de regenten van Gecombineer Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis, met een uitgang naar de Stovestraat, aan de ene zijde begrensd door Pieter Brom, aan de andere zijde door Joseph Levi Schaap. Het kadaster (opgemeten 1827) geeft de situatie als volgt weer: E1977 J. Levi Schaap, E1978 stad (militair magazijn), E1979 Petrus Brom, E 1980 (Stovestraat) stad (militair magazijn).

⁴⁸ Wildeman, p. 12.

⁴⁹ Hormann, p. 5.

⁵⁰ Van der Leeuw, p. 69.

⁵¹ Inv nr 1227.

⁵² Inv nr 1376.

⁵³ Inv nr 1041.

Organisatie

In de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) streefde de overheid ernaar, in navolging van de idealen van de Franse Revolutie, om meer greep op de armenzorg te krijgen en die rechtvaardiger en efficiënter te organiseren. In 1796 werd door het nieuwe gemeentebestuur een nieuw bestuur voor beide gasthuizen samen aangesteld in plaats van de afzonderlijke besturen⁵⁴. In 1804 volgde een samenvoeging van beide gasthuizen en hun administraties, met een bestuur van acht regenten en acht regentessen⁵⁵. De regenten waren verantwoordelijk voor het opnemen van mannen, de regentessen voor het opnemen van vrouwen, met inachtneming van de ‘fundatiën, reglementen en usantiën.’ Veel van de oude gang van zaken bleef dus hetzelfde na de huisvesting in één gebouw. De penningmeester moest jaarlijks rekening en verantwoording afleggen voor de regenten ten overstaan van een commissie uit de gemeenteraad.

Vanaf 1813 opereerde het bestuur van het gasthuis weer zelfstandiger. In de loop der tijd is de bestuurstaak geheel bij de regenten gekomen, en hadden de regentessen het toezicht over de huishouding⁵⁶. Aparte vergaderingen voor de regentessen – of althans de neerslag daarvan in notulen – waren er over de periode 1926-1959⁵⁷. Vanaf 1928 zijn hierin ook de gecombineerde vergaderingen genotuleerd. Problemen hierover rezen in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. De Kleine Commissie vormde vanaf januari 1951 het gezamenlijk overleg tussen regenten en regentessen (twee van elk college, onder voorzitterschap van een regent)⁵⁸. In dit verband is het conflict tussen mevrouw C.B. Tydeman, regentes, en de rest van het bestuur interessant⁵⁹. Iets over de sfeer wordt duidelijk door haar opmerkingen ‘Ik heb dit opgeschreven omdat ik bang ben in de rede gevallen te worden’ en: ‘dit alles houdt een beschuldiging in en U zoudt mij kunnen antwoorden dat dit alles een regentes niet aangaat’. Ze had drie bezwaren: de gemiddelde leeftijd van het bestuur was te hoog en ze stelde een leeftijdsgrens voor, bijvoorbeeld 70 jaar, zoals ze voor haarzelf voorgenomen had. Op de tweede plaats liepen de financiële jaarverslagen achter. Tenslotte waren bestuursleden in strijd met de statuten direct of indirect betrokken bij leveringen aan of opdrachten van het gesticht.

In 1954 vond een wijziging in het reglement plaats met onder andere twee keer per jaar gecombineerde vergaderingen. Regenten waren weer belast met het beheer van de financiën, gebouwen en andere eigendommen. De regentessen kregen weer het toezicht over de huishoudelijke gang van zaken in het dienstgebouw. Het dagelijks bestuur kwam in handen van vier personen, uit elk der colleges twee⁶⁰. Ook in 1959 was er een controverse over de status van het college van regentessen⁶¹.

Met de bouw van de Otto Scheltusflat, een woonflat voor ouderen, werd de bestuursstructuur van het Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis in 1978 grondig gewijzigd. Het gebouw aan Achter Davidshof werd ondergebracht in een aparte exploitatiestichting: Sint Pieters- en Bloklands Verzorgingstehuis. Samen met de Otto Scheltusflat valt dit onder het overkoepelende Gecombineerd Sint Pieters en Bloklands Gasthuis dat het vermogen beheert dat in de loop van zes eeuwen is opgebouwd⁶².

---

⁵⁴ Van der Leeuw, p. 92. Donselaar, p. 29.

⁵⁵ Inv nr493. Besluit van het stadsbestuur van 6 februari.

⁵⁶ Inv nr 5, resolutieboek 1711-1821. Vergaderingen van alleen regenten. Donselaar, p. 43.

⁵⁷ Inv nrs 442-444.

⁵⁸ Inv nr448.

⁵⁹ Inv nr 506.

⁶⁰ Inv nr 507.

⁶¹ Inv nr 512, voorstel tot wijziging statuten.

⁶² Donselaar, p. 57-58.

De binnenvader en –moeder hadden de leiding over de huishouding. De laatste binnenvader en –moeder emigreerden in 1950 naar Canada. Daarna vond een reorganisatie plaats⁶³. De organisatie werd uitgebreid met een directrice die onder de regentessen belast was met het dagelijks beheer van het huis⁶⁴. Onder haar werkte een hoofd van de huishouding (in plaats van de binnenvader- en moeder), verpleegster of hoofd verpleging met verpleeghulpen, keukenpersoneel en dienstmeisjes⁶⁵.

Eigendommen

In 1804 werden ook de bezittingen van beide gasthuizen samengevoegd. Vergelijking van de negentiende-eeuwse bezittingen⁶⁶ met daarvoor laat zien dat er weinig veranderd is⁶⁷. De erven die verder gelegen waren, werden verkocht, zoals de Buisert (Ede), Groot Overeem (Renswoude), de Crommesteert (Leusden) en Groot Daatselaar (Stoutenburg). Ook in de gemeente Amersfoort is de situatie niet veel veranderd. Het complex Oudenhage/Oude Gracht/Gasthuislanden is in de jaren twintig van de twintigste eeuw verkocht aan de gemeente voor de stadsuitbreiding (Vermeerkwartier)⁶⁸.

Met het vooruitgangsgevoel rond 1900 begon het besef te ontstaan dat de gebouwen en de inrichting niet meer aan de eisen der tijd voldeden. Met name de regentes Johanna Margaretha Fenema, weduwe van Otto Scheltus van Leusden, was hiervan doordrongen en stelde een aanzienlijk legaat beschikbaar met als expliciete eis dat er nieuwbouw moest komen in plaats van het oude gasthuis⁶⁹. Behalve dat liet zij de hofstede Princenhof onder Leusden na en een kapitaal dat voor goede doelen aangewend moest worden, eventueel ook het gasthuis zelf. Notaris Johannes Knoppers, tevens regent, werd daarbij aangewezen in haar eigenhandig opgesteld testament van 26 oktober 1904 om het beheer te voeren. Na zijn overlijden of terugtreden zou dat door het gasthuisbestuur gebeuren⁷⁰. Onder de het kopje 'Bewind Scheltus' zijn de stukken die op dit beheer betrekking hebben terug te vinden in de financiële administratie. Het bestuur werd hiermee onmiddellijk voor een dilemma geplaatst. De heersende tijdgeest werd namelijk ook gekenmerkt door een toenemend besef van het waardevolle van behoud van monumentale gebouwen. Inmiddels lag er al een ontwerp voor een nieuw gebouw in neorenaissancestijl van de hand van de architect Herman Kroes⁷¹, met de voorgevel op uitdrukkelijke wens van de testatrice naar Achter Davidshof. Ingrijpen van hogerhand en bemoeienis van de gerenommeerde architect Pierre Cuypers leidden tot een compromis. Wel een nieuw gebouw maar de kapel en de mannenzaal zouden gespaard worden voor sloop. In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd het gebouw uitgebreid met onder andere de rechtervleugel aan de Westsingel.

Taken

Kort na de fusie van 1804 werden er geen kostkopers meer opgenomen. De leeftijdsgrens voor opname was 60, later 65 jaar⁷². In de loop van de negentiende eeuw werd het beleid van centralisatie en intensievere overheidsbemoeienis onder het Koninkrijk der Nederlanden voortgezet. De vele statistische opgaven die naar Den Haag opgestuurd moesten worden vormen de neerslag daarvan in de

---

⁶³ Donselaar, p. 53.

⁶⁴ Inv nr 503 z.d.

⁶⁵ Inv nrs 509, 511.

⁶⁶ Inv nr 871.

⁶⁷ Inv nrs 9, 849, 850.

⁶⁸ Secretariearchief 1811-1945 inv nr 686.

⁶⁹ Inv nr 530.

⁷⁰ Inv nr 792, losbladige verklaring voorin het rekeningboek.

⁷¹ K7.

⁷² Donselaar, p. 46.

serie correspondentie. Reglementen verschaffen ons een kijkje in het dagelijks leven van de gastelingen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het gebouw gevorderd door de Duitsers waardoor de gastelingen elders gehuisvest moesten worden⁷³. Van een armengesticht met gastelingen was inmiddels geen sprake meer. Het was een modern pension-rusthuis geworden met betalende bewoners. In plaats van wonen in een gemeenschappelijke slaapzaal kon men zich terugtrekken op een eigen kamer. Aan het gebruik om plaatsen in het gasthuis om beurten door regenten en regentessen te laten vergeven kwam een einde in de jaren vijftig. Sinds 1977 is er een gemeentelijke indicatiecommissie⁷⁴.

GESCHIEDENIS VAN HET ARCHIEF, VERANTWOORDING VAN DE INVENTARISATIE EN AANWIJZINGEN VOOR DE GEBRUIKER

Geschiedenis van het archief

Van der Leeuw maakt in zijn beschrijving van een denkbeeldige rondleiding door het oude gasthuis melding van een oude eikenhouten archiefkast die in de Regentenkamer stond⁷⁵. Beschrijvingen van het archief vinden we in de inhoudsopgave van het zestiende-eeuwse cartularium (inv nr 849) en inventarissen uit 1627 en 1718⁷⁶. Als kopje boven die van 1627 staat: ‘inventaris van Gasthuijs brieven in de kasse’. Ook begin zeventiende eeuw werd het archief bewaard in een kast, waarschijnlijk ook in de regentenkamer en misschien dezelfde kast als die Van der Leeuw in 1894 noemt. Zowel de gasthuismeesters als de rentmeester hielden zich met de administratie bezig. In 1628 heeft men een en ander vastgelegd over het beheer van het archief⁷⁷. Er is sprake van een inventaris. Dit moet dan de inventaris van 1627 zijn. De inventaris van 1718 bevat nummers die verwijzen naar de nummers op de achterkant van de betreffende akten en naar de corresponderende nummers op de laden. In 1983 werden de archieven in bewaring gegeven bij het gemeentearchief in de toen nieuwe archiefbewaarplaats onder de Observant. Later vonden nog aanvullingen plaats in 1989, voornamelijk archiefstukken vanaf begin negentiende eeuw tot circa 1940 en 1999, ruwweg de periode 1940-1959. In 2002 werden stukken vernietigd uit de bijlagen bij de rekening 1881-1952⁷⁸.

De eerste die zich met de ontsluiting van de archieven heeft bezig gehouden is J. van der Leeuw geweest, bestuurslid van het waterschap van de rivier de Eem, beken en aankeven van dien en regent van het gasthuis. Zijn naspeuringen in het archief hebben geleid tot een portefeuille met transcripties en samenvattingen van charters en losse archiefstukken en uit de rekeningen en resolutieboeken en uiteindelijk tot zijn publicatie van 1894. We zien hier een fysieke tweedeling in losse stuken (inclusief charters), door Van der Leeuw aangeduid als ‘stukken in de pakketten’, en de series delen resolutieboeken en rekeningen. De nummering van de ‘pakketten’ komt niet (meer) overeen met de latere mapnummering van Huygen (zie hieronder). Van een inventaris kunnen we niet spreken omdat Van der Leeuw geen poging ondernomen heeft te komen tot een allesomvattende ordening. Wel maakt hij bij de beschrijving van de onroerende goederen gebruik van de geografische ordening van de inventaris van 1718. Notaris J. Knoppers, eveneens regent, zorgde voor een aanvullende geschiedschrijving over de periode 1900-1940.

---

⁷³ Donselaar, p. 53.

⁷⁴ Donselaar, p. 54.

⁷⁵ Van der Leeuw, p. 7.

⁷⁶ Inv nr 9.

⁷⁷ Inv nr 10 fo 5 vo..

⁷⁸ Archief Eemland, Beheersdossier 0099.

D. H. Huygen, onderwijzer, stadshistoricus en secretaris van Flehite kreeg voorjaar 1946 de opdracht van de regenten om het archief ‘te indiceren’⁷⁹. Op 21 oktober 1947 kon hij zijn opdrachtgevers mededelen dat de handgeschreven inventaris af was⁸⁰. Deze is sindsdien als toegang op het archief gebruikt. Ook hij maakte een fysieke tweedeling in banden en afzonderlijke stukken. Tot de eerste groep behoren de series notulen en rekeningen van de verschillende gasthuizen. De afzonderlijke stukken waren, charters en papieren stukken bij elkaar, in kantoormappen opgeborgen.

Verantwoording

Het ‘archief’ bestaat in feite uit vier archieven, namelijk die van het Sint Pietersgasthuis, het daarmee nauw verbonden Lazarus- of Melatenhuis, het H. Sacramentsgasthuis of – naar de stichters genoemd – het Bloklands Gasthuis – en tenslotte na de samenvoeging van 1804 het Gecombineerd Sint Pieters- en Bloklands Gasthuis. De eerste afdeling van Huygen omvat de series notulen en rekeningen. Deze heb ik gesplitst: de notulen naar de stukken van algemene aard bij de respectievelijke archieven. De series rekeningen en overige banden van financiële aard heb ik ondergebracht bij de stukken van afzonderlijke aard/organisatie/financiën van de vier archieven. De resoluties of besluiten (van notulen is nog geen sprake) beginnen voor het Sint Pietersgasthuis in 1565. Het eerste echte resolutieboek van het Sint Pietersgasthuis loopt van 1711 tot en met 1821 en begint dus ruim voor de samenvoeging. Dit laatste was in het verleden aanleiding om dit register bij het gecombineerde gasthuis onder te brengen. In deze inventaris is het ondergebracht bij het Sint Pietersgasthuis en wordt bij het Gecombineerde Sint Pieters- en Bloklands Gasthuis volstaan met een verwijzing.

De onderverdeling van het goederenbezit van het Sint Pietersgasthuis is op basis van de vroegere inventaris van 1718⁸¹. Hierin staan ook de dorsale nummers genoteerd die verwijzen naar de ladenummers van de archiefkast. De volgorde daar is omgekeerd: de overzichten van het goederenbezit beginnen in het buitengebied en eindigen bij de huizen en erven in de stad. Hier is gekozen om in aansluiting op het kopje stichting en gasthuisterrein en gebouwen van de stad uit naar het buitengebied te werken.

Tenslotte blijft dan nog een verzameling stukken met particulier karakter. Voor een deel zijn dat stukken die duidelijk te maken hebben met de families Van Blocklant en Pieck en zijn daar ondergebracht. Ze staan onder het kopje retroacta omdat het allemaal stukken betreft van voor 1573-1574, dus voor de testamenten van Wouter van Blocklant en Johanna Pieck en voor de stichting van het Bloklandsgasthuis, maar hebben wel betrekking op beide families en hun bezittingen. De charters die op de stad Mechelen in België betrekking hebben zijn onder een apart kopje ondergebracht. Voor het andere deel is dat onduidelijk en deze stukken zijn in een afzonderlijke rubriek buiten de vier archieven ondergebracht.

De charterberging baarde Huygen al zorgen. Er is voor gekozen om de charters niet meer opgevouwen in gewone archiefdozen maar afzonderlijk op zuurvrij karton plano (vlakgemaakt) vast te zetten en in aangepaste dozen te bergen. Dit heeft wel als nadeel dat er verschillende formaten dozen gebruikt moesten worden, wat ruimteverlies, betekent en de volgorde van berging niet overeenkomt met de plaats van de beschrijving in de inventaris. Zo nodig zijn charters gerestaureerd. Voor deze ingrijpende berging en restauratie is geld beschikbaar gesteld door het bestuur van het Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis.

---

⁷⁹ Inv nr 438, notulen 19 maart 1946.

⁸⁰ Inv nr 486, ingekomen stukken.

⁸¹ Inv nr 9.

Aanwijzingen gebruiker

Huygen had aparte nummeringen voor de series van de gescheiden en samengevoegde gasthuizen, resolutieboeken, rekeningen en pakken bijlagen bij de rekening. De losse stukken en charters waren in kantoormappen gedaan en van aparte (map)nummers voorzien. Vervolgens kwamen de aanvullingen. Dit betekende dat een en hetzelfde nummer op verschillende stukken kon slaan. Er is gekozen voor een doorlopende nummering over alle archieven waarin de aanvullingen zijn ondergebracht. Stukken en charters zijn op berging genummerd om het opzoeken in het depot te vergemakkelijken. Dit betekent dat de nummering in de inventaris niet oplopend is. Esthetisch minder mooi en lastig bij het opzoeken op nummer. Er van uitgaande dat dit laatste niet vaak zal voorkomen en men of via de inhoudsopgave of digitaal via naam, woord of jaar zal zoeken, is aan de eerste overweging (ophalen en opbergen van de stukken in het depot) de prioriteit gegeven. Voor degenen die nog op oude nummers zoeken is achterin een concordans gemaakt, in de eerste kolom de oude nummering, in de tweede de nieuwe van deze inventaris.

Literatuur

- Bemmel, A. van. Beschrijving der stad Amersfoort. Utrecht, 1760. deel I pp. 313-337
- Donselaar, N. Van Gasthuisbed tot Serviceflat. Zes eeuwen bejaardenzorg in het Gecombineerd St. Pieters- en Bloklands Gasthuis te Amersfoort. Amersfoort, 1986.
- Gerritsen-Kloppenburg, M. Gastelingen te kijk. Flehite jg 23 (1993) nr 1/2 pp. 10-17.
- Hormann, H. Th. Gezagsdragers Amersfoort 1405-1795. Historische Toegangen van de Gelderse Vallei deel 18.
- Hovy, J. Amersfoort in prent. Zaltbommel, 1986. p. 80
- Kalveen, C.A. van. Problemen rond de oudste geschiedenis van het fraterhuis en van het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort. Jaarboek Oud-Utrecht 1981, pp. 101-124.
- Kalveen, C.A. van. Het Lazarushuis buiten de Kamppoort te Amersfoort. Jaarboek Oud-Utrecht, 1983. pp 9-60.
- Kan, F.J.W. van: 'Die elendiche armen mensen'. Flehite Historisch Jaarboek 2000, pp. 78-93.
- Knoppers, J. Het gecombineerd St. Pieters- en Blokland's gasthuis te Amersfoort. Amersfoort, 1942.
- Leeuw, J. van der. De gecombineerde St. Pieters- en Bloklandsgasthuizen te Amersfoort. Amersfoort, 1894.
- Lieburg, M.J. van. Het Sint Pieters Gasthuis te Amersfoort. Flehite jg 23 (1993) nr 1/2 pp. 6-9.
- Luygjes, A. 900 jaar Amersfoort, de Amersfoorters en hun armen. Ach Lieve Tijd pp. 131-133. Zwolle, 1987.
- Wildeman, M.G. Het geslacht Brandwijk van Blockland. De Nederlandsche Leeuw, 1896.